

Havrancsik Dániel:

Fenomenológia és társadalomtudomány: Alfred Schütz protoszociológiája

„Örömet találkozik a komoly és alapos fenomenológussal, aki a kevesek egyikeként eljutott életem munkájának sajnos oly nehezen megközelíthető jelentésmagváig, s aki minden jel szerint munkám folytatója lesz...”

Edmund Husserl levele Alfred Schützhöz,
Freiburg, 1932. május 3.¹

Tanulmányomban Alfred Schütz (1899–1959), az Ausztriában született, de szakmai életútjának nagyobb részét az Egyesült Államokban töltő fenomenológus-társadalomtudós munkásságát szeretném bemutatni. Az életmű kibontakozását motiváló korai intellektuális impulzusok számbavétele után a döntő jelentőségű fenomenológiai benyomások által inspirált gondolatok fonalát követve, részben más fenomenológiai koncepciókkal kontrasztba állítva kísérlem meg ismertetni a számos szellemi forrásból táplálkozó „protoszociológiai” elméletet. A fenomenológiai megfontolások társadalomtudományos jelentőségének taglalását követően a tanulmányt a Schütz által hátrahagyott fenomenológiai gondolati hagyaték sorsával kapcsolatos pár észrevétel zárja.

I.

A husserli fenomenológia a válságba került nyugati tudomány korrekciójára, megalapozására tett kísérletet; a hatalmas gondolati örökségét a társadalomtudományi területre egy személyben átplántáló Alfred Schütz a társadalomtudományok korrekcióját és megalapozását kísérte meg e program mentén. Fáradozásait korántsem teljes, de számottevő siker koronázta: az utóbbi fél évszázad igényesebb társadalomelméleti-szociológiaelméleti kezdeményezései nem

¹ Hernádi: Fenomenológiai törekvések a szociológiában. In: Hernádi Miklós (szerk.): *A fenomenológia a társadalomtudományban*. Budapest, Gondolat, 1984. 9.

hagyhatták figyelmen kívül munkásságát,² mindemellett a kurrens „kvalitatív” társadalomkutatási irányzatok egy jelentős része is a schützi hagyományra támaszkodó metodológusok elképzeléseiből merít.³ Husserl diagnózisa szerint a természettudományos gondolkodásmód elterjedésének eredményeképpen egy idealizációkból szőtt lepel borul az életvilágra – az életvilág szociokulturális viszonyai iránt érdeklődő tudomány számára adja magát a feladat, hogy kivegye részét a leleplezésből. A pozitivista társadalomkutatási gyakorlat elleni schützi polémia éppen ezt célozta.⁴ Max Weber és Husserl megfontolásaihoz csatlakozva Schütz végezte el azt a megkerülhetetlen ismeretelméleti-tudománylogikai tisztázó munkát, amely utat nyitott egy a pozitívizmus naturalista beidegződéseitől, és az objektivista attitűdtől megszabadított szociológia és társadalomkutatás előtt.

Schütz munkásságának voltaképpen tárgya a Husserl által fenomenológiai pszichológiaként, vagy a természetes beállítódás konstitutív fenomenológiájaként megjelölt terület.⁵ A schützi variáns nem az eredeti fenomenológiai program afféle szociológiai applikációjaként született; Schütz tisztán látta, hogy az eredeti tervezet véghezvitele csak szakszerű társadalomtudományos ismeretekkel felvértezve lehetséges. A gyakorta „szociológusként” félreismert Schütz proto-szociológiája ennek fényében önálló fenomenológiai programként is értelmezendő.

Schützt voltaképpen a társadalmiságot tevékenységeik során létrehozó és fenntartó személyek viszonyrendszerének szubjektív és objektív relációi érdekelték. Ennek vizsgálatánál elsősorban arra volt szükség, hogy választ találjon az arra vonatkozó kérdésre, hogy miként értik meg egymást a cselekvők hétköznapi tevékenységük során. Schütz tehát – a weberi szociológiai tradíciónak megfelelően – cselekvőről, és nem transzcendentális egóról, valamint a min-

² Lásd pl. Habermas: *A kommunikatív cselekvés elmélete*, Budapest, Gondolat-AKTI, 2011; Giddens: *New Rules of Sociological Method. A positive Critique of Interpretative Methods*, Stanford, CA, Stanford University Press, 1993.

³ Flick – Kardorff – Steinke (szerk.): *A Companion to Qualitative Research*, London, Sage, 2004.

⁴ Lásd pl. Schütz: „Concept and Theory Formation in the Social Sciences”. In: *Collected Papers vol. I: The Problem of Social Reality*, Hága, Martinus Nijhoff, 1962.

⁵ Lásd Husserl: „Nachwort zu meinen *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie*”, *Jahrbuch für Philosophie Und Phänomenologische Forschung*, 11, 1930; Schütz: „Phenomenology and the Social Sciences”, In: *Collected Papers vol. I: The Problem of Social Reality*. Hága, Martinus Nijhoff, 1962, 132.

dennapi élet összefüggésrendszeréről, és nem a természetes beállítódás minden nyomától megtisztított szféráról beszél. A Husserl által megnyugtatóan sohasem tisztázott eredeti transzcendentális fenomenológiai interszubbektivitás-problematika Schütz „világi” fenomenológiájában éppen a természetes beállítódás talaján, az ezt vizsgáló tudomány öskérdéseként jelentkezett. Az életvilág ebben a programban a hétköznapi emberek egymásra vonatkozó megértését lehetővé tevő közös hivatkozási alapként jelent meg.

II.

Schütz, akinek a 30-as évek elején megjelent könyvét Husserl különös lelkesedéssel fogadta, és akit ezután haláláig rendszeresen vendégül látott Freiburgban, annak ellenére vált a fenomenológiai irányultságú társadalomtudomány megalapítójává és a fenomenológiai mozgalom egyik korai fontos kiépítőjévé amerikai emigrációja után, hogy Husserl asszisztensi felkérését főállású banki jogtanácsosként kényszerült visszautasítani; ez a munkakör egészen ötvenes éveinek végéig napjainak nagyját felemésztette. Legfontosabb intellektuális benyomásait a két bécsi illetőségű tudományos műhely szolgáltatta, a Bécsi Kör, és a marginalista közgazdaságtani iskola. Utóbbiaktól az empirikusan tartalmatlan, de konceptuálisan messzemenő szigorral megformált modellek iránti vonzalmat örökölte, az előbbieket nyomán pedig arra a belátásra jutott, hogy egy mégoly szigorú tudománynak is figyelembe kell vennie a társadalmi és lelki viszonyrendszerben élő ember esendőségeit, ha nem akar feloldódni egy öncélú szcientizmusban. Schütz elkötelezett volt a tudományos magyarázati igény, csakúgy, mint az ellenőrizhetetlen preferenciákkal rendelkező gazdasági cselekvő megértése mellett.⁶ Max Weber megértésre alapozott magyarázó szociológiája⁷ pont megfelelt igényeinek.⁸ Weber viszont nem kínált magyarázatot a rejtélyre: ho-

⁶ Thomason: *Making Sense of Reification. Alfred Schutz and Constructivist Theory*, London, Palgrave Macmillan, 1982, 10.

⁷ Weber: *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai I. Szociológiai kategóriáiban*, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1987; Ringer: *Max Weber's Methodology. The Unification of the Cultural and Social Sciences*. Cambridge, MA, Harvard University Press, 2000.

⁸ Igazság szerint Schütz sajátosan az osztrák gazdaságtani beállítódás szemüvegén keresztül olvasta Webert, lásd Havrancsik: *Max Weber és Alfred Schütz: megértő szociológiai alapvetések*. Kézirat, 2014.

gyan jön létre a gazdasági cselekvők közt az a megértés, amely lehetővé teszi az egymás döntéseivel való kalkulációt? Erre sem történeti-gazdaságtani, sem marginalista gazdaságtani magyarázat nem adhatott választ, csakis tudatfilozófiai. E belátást követve Schütz Bergson munkáinak büvkörében kezdett hozzá korai kéziratának⁹ megírásához a húszas évek közepén. Ekkor kísérte meg először az alapvető cselekvéstudományi rangra igényt tartó osztrák gazdaságtani elmélet által felvetett probléma megoldását, az iskola által támasztott igényeknek megfelelően úgy, hogy közben sem a történelemre, sem a pszichológiára nem hivatkozhatott. A különös tudatfilozófiai kitérő voltaképpen a pszichológia helyettesítését célozta.¹⁰ A döntő áttörés Schütz pályáján akkor következett be, amikor megismerkedett Husserl idő-tanulmányaival. Ez a találkozás vezetett az idegenmegértés kérdéseit társadalomtudományos érvényességi körön belül taglaló könyv, *A társadalmi világ értelemfeltel felépítése*¹¹ megírásához, és közvetlenül átvezetett az életvilág és a természetes beállítódás kérdései által kijelölt területre.

Noha Schütz mindig is a voltaképpen fenomenológiai pszichológia iránt érdeklődött, a tengerentúlon a teljes terjedelmében vett husserli fenomenológia szócsövének szerepét öltötte magára.¹² Amellett, hogy élénk kapcsolatot ápolt az európai emigráns fenomenológusok nagy részével, szervezeti téren is aktív részvételt tanúsított az amerikai fenomenológia születésénél; többek közt közreműködött az *International Phenomenological Society* létrehozásában, és a *Philosophy and Phenomenological Research* szerkesztésében. Schütz különösképpen a társadalomtudományokkal összefüggésben propagálta Husserl tanait. Részben talán ennek köszönhető, hogy Amerikában a mai napig nyitottság és beszélő viszony jellemzi a szociológusok és a fenomenológus filozófusok kapcsolatát.¹³

⁹ Schütz: *Life Forms and Meaning Structure*, London, Routledge and Kegan Paul, 1982.

¹⁰ Mint ismeretes, az ugyancsak osztrák Karl Popper – közgazdász honfitársainak példáját követve – szintén megfogalmazta a társadalomtudományos magyarázat pszichológiai argumentumoktól való függetlenítésének igényét. A popperi koncepció Schütz alapján megfogalmazott kritikájához lásd Havrancsik: *Methodological Individualism: the Merits of a Schützian Perspective. Schützian Research*, 7. 2015.

¹¹ Schütz: *Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt. Eine Einleitung in die verstehende Soziologie*, Bécs, Julius Springer, 1932.

¹² Schütz természetesen más fenomenológusok munkáit is figyelemmel kísérte, őket azonban nem „fenomenológusként” kezelte. (Thomason I.m. 39)

¹³ A társadalomtudomány és a filozófiai fenomenológia ambivalens viszonya kapcsán lásd bővebben: Belvedere: „Phenomenology and the Social Sciences: a story with no beginning”, *Sociedad*, 2. 1–12, 2007.

Schütz nem csak a korabeli amerikai közönség számára bizonyult a fenomenológia fontos terjesztőjének: szociológusok egész nemzedékei jutottak el Husserlhez Schütz-stúdiumok nyomán.

III.

Schütz önálló filozófiai álláspontját mindenekelőtt a transzcendentális fenomenológiával szembeni óvatos távolságtartás, és egy egológiai jellegű, de nem a transzcendentális egóból kiinduló "világi", vagyis éppen a természetes beállítódás terepén vizsgálódó fenomenológia jellemzi, határozott szociológiaelméleti (protoszociológiai), de nem számottevő empirikus társadalomkutatási fókusszal. Ez a szemlélet nyomja rá bélyegét pályatársaival való viszonyára is: olvassa Sartre, Merleau-Ponty, és – legalábbis eleinte – Heidegger munkáit, de igazából Scheler, és a társadalomtudományos-fenomenológiai területen valóban releváns eredményeket kínáló amerikai pragmatizmus, mindenekelőtt William James és George Herbert Mead munkássága érinti meg. A Husserl göttingeni körében kibontakozó eidetikus fenomenológikus szociológiai kísérletekkel – Edith Stein, Gerda Walther, valamint részben Max Scheler munkái – Schütz elégedetlen, és az eidoszok vizsgálatát megelőző alapvető fogalmi tisztázás hiányát kéri rajtuk számon.¹⁴

Schütz kísérlete a fenomenológiai társadalomtudomány megteremtésére abból a kezdeményezésből nőtt ki, amely eredetileg Max Weber megértő szociológiai koncepciójának filozófiai megalapozását célozta az általános cselekvéstudományi igénnyel létrehozott szubjektív fókuszú, módszertani individualista osztrák gazdaságtani elmélet némely hiányosságainak orvoslása érdekében. Weber módszertani individualizmusa, értékfüggetlenségi elve és ideáltipikus módszertana összhangban állt az iskolateremtő közgazdász, Carl Menger örökösének elvárásával, akik Ludwig von Mises vezetése mellett megkezdték az ismerkedést a weberi tanokkal. Amint azonban Schütz rámutatott, Weber leírásai a

¹⁴ Nem találtam nyomát, hogy Schütz foglalkozott volna Alfred Vierkandt – inkább Simmel és von Wiese hatásáról, mint Max Weberéről – tanuskodó fenomenológiai inspirációjú eidetikus-formális szociológiájával. Schütz vélhetőleg nem ismerte Vierkandt munkáját. (Vierkandt: *Gesellschaftslehre: Hauptprobleme der philosophischen Soziologie*, Stuttgart, F. Enke, 1923; Szczeplanski: *A szociológia története*, Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1973).

társadalmi cselekvés természetéről pontatlanok, és ennek következtében megértő módszere fontos kiegészítésekre, pontosabban – Schütz szerint – megalapozásra szorul. Webernél hiányzott a cselekvés időbeliségéből eredő következmények figyelembevétele, a cselekvők egymásra irányuló megértésének magyarázata, valamint az interakció és a kommunikáció viszonyainak tisztázása. Schütz ezeket a hiányosságokat kívánta pótolni az 1932-ben megjelent könyvében, *A társadalmi világ értelemfeltel felépítésében*,¹⁵ melyben a továbbfejlesztett weberi cselekvéseméletet a hétköznapi interszubjektív viszonyaira alkalmazva eljutott a társadalmi világ – később életvilág – témájához, valamint a megértő társadalomtudományi program újrafogalmazásához.

Schütz cselekvéseméleti vizsgálódásaiban az új elem az volt, hogy a husserli idő-tanulmányok ismeretében a cselekvést mint időben lezajló tevékenységet a cselekvő személy belső időtudatának nézőpontjából közelítette meg. Ez a szubjektív-perspektívista kiindulópont lehetőséget biztosított arra, hogy a kívülről megfigyelő és a cselekvő perspektíváinak Webernél összemosisó viszonyát tisztázva behatoljon a társadalmi cselekvés interszubjektív dimenziójának Weber által nem feltérképezett területére. Az így feltáruló eredmények mind a hétköznapi idegenmegértés, mind a társadalomtudományos célú tudományos megértés viszonyainak tisztázásában előrelépést jelentettek. A fenomenológiai módszertannal bebiztosított szubjektív szemszögű cselekvéseméleti vizsgálódások eredményét az interszubjektív társadalmi világ leírásánál kamatoztatva Schütz ezután megkezdte a hétköznapi életvilág területének felderítését. Az életvilág struktúráinak feltárása azonban már egyértelmű eltérést igényelt a husserli gondolatoktól.

Husserl maga sem volt közömbös a társadalomtudományok iránt. Munkássága későbbi szakaszában egyre inkább előtérbe került korai elképzelése, miszerint a transzcendentális szubjektívitás a szubjektumok közösségébe ágyazva testesül meg, és volt, hogy tevékenységét egyenesen szociológiai transzcendentális filozófiaként jellemezte.¹⁶ A társadalmiság vonatkozásait érintő gondolatai-

¹⁵ Schütz: i.m.

¹⁶ Husserl, Edmund: *Husserliana IX: Phänomenologische Psychologie*, Hága, Martinus Nijhoff, 1962. 539, idézi: Overgaard – Zahavi: „Phenomenological Sociology: The Subjectivity of Everyday Life”, In: Michael Hviid Jacobsen (szerk.): *Encountering the Everyday: An Introduction to the Sociologies of the Unnoticed*. Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2009.

nak szofisztikáltsága azonban jócskán elmaradt a kor német nyelvű szociológiájában képviselt szinttől.

Schütz szakszerű társadalomtudományos módszertani ismeretekkel felvértezve kezdett hozzá a husserli eredmények felhasználásához.¹⁷ A fenomenológiát Schütz olyan módszernek – és nem többnek – tekintette, ami hozzájárulhat a tudományos ismeretek bizonyosságának biztosításához, és lemondott a transzcendentális fenomenológia átfogó igényeiről. Az ontológiai állásfoglalásoktól való tartózkodása is értelmezhető egyfajta *epochéként*: a megértő szociológiai elvek radikális érvényesítése esetén a társadalomtudós nem önállóan, függetlenül alkotja meg ismereteit, hanem állásfoglalásait felfüggesztve teljes egészében a vizsgált cselekvők értelemtulajdonításaira hagyatkozik. Ezzel a lépéssel bebiztosítja magát a társadalmi valóságtól való elszakadás ellen, biztonságos távolságba kerül a relativizmus problematikájától, valamint a tudományos diagnózisok elsőbbségének fenntartásából következő módszertani zavaroktól, amelyek a korábbi marxi-mannheimi irányultságú tudásszociológiát sújtják. A megértő szociológia mellett elkötelezett társadalomtudós nem alkothat ítéletet a megfigyelt gondolatainak tényleges helyességéről vagy helytelenségéről. A társadalom tagjai nem bélyegezhetők meg vaksággal, inautenticitással, tudatukat nem lehet a tudományos felsőbbrendűség gesztusával hamis tudatnak nyilvánítani. Éljen bár az *Akárki* (*das Man* – Heidegger) a létfeleltség állapotában, a társadalomtudósnak, ha a társadalmi életet önnön valójában akarja megérteni, éppen ahhoz a *fecsegéshez* kell alázattal fordulnia, amelyben a társadalmi valóság megformálódik. Az *epochének* ez a formája nem a természetes beállítódás sallangjaitól tisztítja meg a tiszta fenomenológiai reziduumok területét, hanem éppen az életvilágot beárnyékoló tudomány lepleitől – származzanak azok egy pozitivistá vagy akár egy fenomenológiai dogmatizmustól.

Noha a fenomenológia és a társadalomtudományok közt mindig volt némi kölcsönös érdeklődés, a Heidegger fellépése óta tartó elhidegülő viszony¹⁸ idején Schütz munkássága továbbra is folyamatos szakmai kapcsolatot biztosít a fenomenológia és a társadalomtudomány között. Természetesen más fenomenológusok munkásságának társadalomtudományos kiaknázására is történtek kísérletek. A hétköznapi élet felszínességétől elforduló, a fenomenológiának éppen technikai-módszeres használatát visszautasító Heidegger közvetlen alkal-

¹⁷ Az alábbiakban nagymértékben támaszkodom Burke C. Thomason már többször idézett munkájára.

¹⁸ Lásd ehhez Belvedere: i.m.

mazhatóságát¹⁹ felettébb kétségesnek tartom. Időnként történnek kezdeményezések a társadalomtudományi és általában vett társadalmi kérdések iránt fokozottan érdeklődő Merleau-Ponty kapcsán, ugyanakkor aláhúzendő, hogy a francia gondolkodó társadalomtudományos tájékozottsága legalábbis egyetlen, a szigorú fenomenológiai szemlélettől eredendően idegen erős durkheimi inspiráció pedig éppen a Schütz-féle példaszzerű módszeresség előtt jelent akadályt.

Schütz pozíciója annyiban hasonlít a Husserlt követő jeles fenomenológusokéra, hogy a "természetes" interszubjektív viszonyok eredendő elsőbbségét hangsúlyozza a transzcendentális egológiával szemben. Husserlrel szembeni kritikájában²⁰ azonban nem az interszubjektivitás vagy a természetes életvilág elsődlegességét, vagy akár a redukciók tökéletes véghezvitelének lehetetlenségét kéri számon mesterén. Kritikájában éppen azokon a pontokon kérdőjelezi meg Husserlt, amelyeken az a tudata által körülhatárolt ego szintjéről egy teljes közösségiségben megtestesülő interszubjektivitás szintjére ugrik át. A kommunikatív megformált kulturális életvilág viszonyai ugyanis nem tisztázhatók addig, amíg éppen ego és alter szintjén nincs megválaszolva az eredeti idegenmegértésre vonatkozó kérdés. Schütz szerint Husserl hibásan érvel, amikor a kommunikáció felől kíván eljutni a közös életvilághoz, mivel a kommunikáció már eleve feltételezi azt a tudásközösséget, melyet magyarázni szeretne. A szolipszizmus szorításából kitörő Husserl az elsődleges interszubjektivitás-kérdés tisztázását csak látszólag végzi el, amikor a monásközösség vagy a magasabb rendű személyiségek talányos fogalmiságához menekül a Schütz által botránykönek tartott ötödik *Karteziánus elmélkedésben*. Véleménye szerint Husserl a fenomenológia ontológiává való tágitásával elvétette a fenomenológiai módszer eredeti célját. Az eredetileg módszertani szempontból indokolt „technikai” szolipszizmushoz való ragaszkodás ezután borítékolható módon vezetett az elméletet összetartó szigorú koncepció megbomlásához.

Noha az explicit kritika végső formájában tulajdonképpen csak az életmű lezárulásának idején fogalmazódott meg, Schütz az életvilág strukturálódásának feltérképezésénél már a 30-as évektől kezdődően letért a *Karteziánus elmélke-*

¹⁹ Aspers: „The Second Road to Phenomenological Sociology”, *Society*, 47. 214–219, 2010.

²⁰ Schutz: „The Problem of Transcendental Intersubjectivity in Husserl”, In: *Collected Papers, vol. III*. Hága, Martinus Nijhoff, 1966.

dések²¹ és *Az európai tudományok válsága és a transzcendentális fenomenológia*²² által kijelölt útról.

Az életvilág Schütznel a természetes hétköznapi élet elméletelöttes világával azonos. Noha mindig történelmileg és kulturálisan meghatározott, Schütz éppen az invariáns, e meghatározottságoktól elvonatkoztatott jellemzőit kívánta feltérképezni. Az életvilág Schütznel elsődlegesen az egészséges, éber felnőtt természetes beállítódásban birtokolt társas világa, hozzátartoznak ugyanakkor olyan „zárt értelmi tartományok”²³, mint például a játék, az álom, vagy a fantázia területei is.

A természetes beállítódás szférájára mindenekelőtt a pragmatikus beállítódás nyomja rá bélyegét: a társadalmi világ értelmi szerkezete végső soron indítékok, célok és tervek által meghatározott cselekvésekben formálódik ki. Az ennek nyomán kibomló alternatív schützi tudásszociológiai koncepció, amely a történelmi kontingenciákkal és a hatalmi viszonyokkal szemben az invariáns társadalmi tudásviszonyokat és a "tudás társadalmi eloszlását" helyezte előtérbe, elsősorban Husserlnek a tipizációkra vonatkozó eredményeire, valamint az amerikai pragmatizmus gondolataira épít. A koncepció magva az ismeretek – úgy a hétköznapi, mint a tudományos ismeretek – típusos voltának előtérbe állítása, valamint a természetes beállítódásban munkáló, a zökkenőmentesen működő életvilági lét alapjául szolgáló idealizációk tematizálása.

IV.

A Schütz-féle életvilág-vizsgálat tudományos horderejét leginkább a megállapítással foglalhatnánk össze, hogy Schütz rehabilitálta az életvilágot. Ez jelenti egyrészt azt, hogy kiszakította a fenomenológiai tanokban játszott alárendelt szerepéből,²⁴ valamint azt, hogy az életvilágot mint fellépéséig a szociológia által sosem tematizált észrevétlen alapot a középpontba állította: a természetes beállítódáshoz tartozó háttértudás elsőbbségét bemutatva hozzájárult a tudományos göggel átitatott, és ismeretelméletileg naiv szociológiai objektivizmus

²¹ Husserl: *Karteziánus elmélkedések*. Budapest, Atlantisz, 2000.

²² Husserl: *Az európai tudományok válsága I-II*. Budapest, Atlantisz, 1998.

²³ Schutz: On Multiple Realities. In: *Collected Papers vol. I: The Problem of Social Reality*. Hága, Martinus Nijhoff, 1962.

²⁴ Belvedere: i.m.

megtöréséhez, és emellett a cselekvő szubjektumot visszahelyezte jogos szerepébe a szociológiai elméletben.²⁵

Schütz „szociológusként” elfoglalt pozíciója igen szokatlan. Az írásaival szociológusként ismerkedők első benyomása éppen a voltaképpen szociológiai jelleg, a megszokott szubsztantív szociológiai tartalom, és különösképpen az empirikus vonatkozások meglepő hiánya. Munkáiban a szokásos szociológiai témák nem kerülnek elő, a történelem és a hatalom dimenziói gyakorlatilag megvilágítatlanul maradnak. Mindezek fontosságát Schütz persze nem vonta kétségbe – noha jelentőségüket véleményem szerint alulbecsülte – de úgy gondolta, hogy a szubsztantív szociológiai kérdések felvetése csak akkor járhat sikerrel, ha előbb sikerül feltérképezni a minden társadalmi jelenség mögött megbúvó egyéni értelemadások és cselekvések szerveződésének viszonyait, és sikerül a társadalomtudományt megfosztani az eltárgyasító szemlélet minden nyomától. Schütz hitt abban, hogy a társadalomtudomány ilyen értelemben „megalapozható” – a teljességgel lecsupaszított formális modellekkel dolgozó osztrák közgazdaságtani iskola és Kelsen tiszta jogelméletének híve, Weber gondos, de módfelett szelektív olvasója nem osztozott azok álláspontjában, akik szerint éppen a történelmi-kulturális egyediségek konstituálják a társadalmiságot. Schütz függetlenítette magát a kor kérdéseitől, és általános tudományos megfontolásaiban is a „független szemlélő” álláspontjára való helyezkedésre buzdított.²⁶ A 20-as évek osztrák humán tudományában ez a szemléletmód teljesen megszokott volt – az 50-es évek Amerikájában, és azóta egyre kevésbé. Az ugyancsak bécsi emigráns társadalomtudós Paul Lazarsfeld munkássága nyomán egyre inkább erőre kapó empirikus társadalomkutatási üzem máig tartó diadalmenete jócskán leárnyékolta Schütz teljesítményét.

V.

A fenomenológiai szociológia címke alá sorolható heterogén kezdeményezések a '60-as évek második felében, Schütz halála után nem egészen egy évtizeddel

²⁵ Hernádi: i.m.

²⁶ Schutz: i.m.

kezdték el kibontakozni az Egyesült Államokban.²⁷ Az általa propagált világi fenomenológia jól kapcsolódott olyan a tengerentúlon elterjedtebb elméleti irányzatokhoz, mint a pragmatizmus vagy a Gestalt-pszichológia, emellett az ugyancsak pragmatista alapokra támaszkodó, a schützi gondolatokkal mély rokonságot mutató szimbolikus interakcionista szociológiai irányzat térnyerése is kedvezett a mozgalom kibontakozásának. Minderre Schütz életében nem kerülhetett sor. Korai, német nyelvű könyve, mely még a világháború előtt jelent meg, jóformán fellelhetetlen volt Amerikában, tanulmányai pedig szűk körben olvasott folyóiratokban jelentek meg. A halálát követő évtizedben azonban korai főműve megjelent angolul, csakúgy, mind összegyűjtött tanulmányainak három kötete, emellett pedig tanítványa, Thomas Luckmann Schütz útmutatásai alapján hozzáfogott az életművet betetőzni szándékozó kétkötetes munka megírásához.²⁸ A hatvanas évek szellemi klímája kedvezett annak a – noha korántsem radikális – de radikálisan új szemléletnek, amelyet Schütz képviselt a parsonsi funkcionalizmussal és a kvantitatív technikákkal operáló társadalomkutatással szemben. Schütz hallgatói a megszokott szociológiai establishment elleni lázadás élén kezdhették meg munkájukat.

A fenomenológiai inspirációjú szociológia kibontakozása és számottevő sikere főként Peter Bergernek és Thomas Luckmannak, Schütz két tanítványának, valamint Harold Garfinkelnek köszönhető. Az előbbieket 1966-ban jelentették meg először az azóta igazi szociológiai bestsellerré vált *A valóság társadalmi felépítése*²⁹ című könyvüket, melyben Schütz gondolatait a szimbolikus interakcionizmussal és egyes filozófiai antropológiai elméletekkel összeházasítva egy új szemléletű tudásszociológiát kívántak kidolgozni. Garfinkel pedig megalapította a döntően empirikus kutatási fókuszú, a hétköznapi értelemkialakítá-

²⁷ Wagner: „A német fenomenológia hatása az amerikai szociológiára, ford. Szalai Pál”, In: Hernádi Miklós (szerk.): *A fenomenológia a társadalomtudományban*, Budapest, Gondolat, 1984.

²⁸ Schutz: *The Phenomenology of the Social World*. Evanston, Northwestern University Press, 1967; Schutz: *Collected Papers vol. I: The Problem of Social Reality*. Hága, Martinus Nijhoff, 1962; *Collected Papers vol. II: Studies in Social Theory*. Hága, Martinus Nijhoff, 1964; *Collected Papers III: Studies in Phenomenological Philosophy*. Hága, Martinus Nijhoff, 1966; Schütz-Luckmann: *Strukturen der Lebenswelt*. Neuwied, Luchterhand, 1975.

²⁹ Berger-Luckmann: *A valóság társadalmi felépítése*, Budapest, József Műhely Kiadó, 1998.

si rutin elemei iránt érdeklődő etnometodológiai irányzatot.³⁰ Voltaképpen ez a két kezdeményezés vezetett ahhoz, hogy a schützi protoszociológia szociológiává vált, és bekerült a szakmai köztudatba.

A Schütz által mindvégig fenntartott ismeretelméleti igényesség természetesen nem állta ki a szociológiai gyakorlat sürgető követelményeinek megfelelő empirikus transzformáció próbáját. A tulajdonképpeni fenomenológiai elemek felszívódtak, és a fenomenológia módszer helyett inspirációként, metaforikus formában őrződött meg. Schütz gondos egológiai és eidetikus redukciói átadták helyüket egyfajta metaforikus *epochénak*, amely a tárgyiasító szociológiai berögződések feltörését célozta – időnként meglepő sikerrel.³¹ A fenomenológiai szociológiai irányzatok elsősorban azt hangsúlyozzák, hogy a társadalom objektív valóságként való megközelítése téves, és hogy a társadalmi valóságot a hétköznapi individuális cselekvések nyomán történő folyamatos létrejöttében és újratermelésében kell megragadni. Az irányzat szüntelen – némileg félrevezető – hivatkozása a "mindennapi életre" három motívumra hívja fel a figyelmet: arra, hogy a szociológiának a rendszerint figyelmen kívül hagyott mindennapi élet háttér-valóságát is tematizálnia kell, hogy ennek érdekében a hétköznapi cselekvők laikus tudását kell előnyben részesíteniük a tárgyiasító tudományos megfontolásokkal szemben, és hogy a tudománynak tisztáznia kell saját viszonyát a külvilággal, vagyis számot kell vetnie a hétköznapi életvilágba való beágyazottságával. Mindezek az intelmek nem sokat vesztek aktualitásukból.

A fenomenológiai irányultságú szociológia egykor meglepő mértékű sikere, és a schützi hagyomány máig tartó hatása nem feledteti azt aényt, hogy a fenomenológiai szociológia tulajdonképpen torzó maradt. Egyrészt Schütz halálával az ismeretkritikai fókusz fajsúlyos képviselő nélkül maradt, másrészt pedig a fenomenológiai irányzatok máig nem építették ki azokat a kapcsolódási pontokat, amelyek szükségesek lennének ahhoz, hogy a fenomenológiai szociológiáról mint teljes alternatív szociológiai programról lehessen beszélni.³² Erre vonatkozó ígéret ugyanakkor sem Schütz, sem követői részéről nem hangzott

³⁰ Lásd elsősorban Gafinkel: *Studies in Ethnomethodology*, Englewood Cliffs, Prentice Hall, 1967.

³¹ Hernádi I.m.; Cicourel: *Method and Measurement in Sociology*. Glencoe, The Free Press, 1964.

³² Smart, Barry: *A fenomenológikus szociológia – alternatív szociológia?*, ford. Szalai Pál. In: Hernádi Miklós (szerk.): *A fenomenológia a társadalomtudományban*. Budapest, Gondolat, 1984.

el, így az erre vonatkozó kritika nem megalapozott. A fenomenológiai szemléleti hagyaték ma elsősorban más átfogóbb szociológiai megközelítések alárendelt elemeként érvényesül. Jogosan talán csak annyit várhatnánk, hogy a fenomenológia sokkal kevésbé a módszertani szinkretizmus egyik felcserélhető elemeként, mint inkább állandó kritikai mérceként jusson szerephez a szociológiában.

Irodalom

Aspers, Patrik: The Second Road to Phenomenological Sociology. *Society*, 47. 214–219.old., 2010.

Belvedere, Carlos: Phenomenology and the Social Sciences: a story with no beginning. *Sociedad*, 2. 1–12.old., 2007.

Berger, Peter L. – Luckmann, Thomas: *A valóság társadalmi felépítése*, ford. Tomka Miklós. Budapest, József Műhely Kiadó, 1998, 256.

Cicourel, Aaron V.: *Method and Measurement in Sociology*. Glencoe, The Free Press, 1964, 247.

Flick – Kardorff – Steinke (eds.): *A Companion to Qualitative Research*. London, Sage, 2004, 448.

Gafinkel, Harold: *Studies in Ethnomethodology*. Englewood Cliffs, Prentice Hall, 1967, 304.

Giddens, Anthony: *New Rules of Sociological Method. A positive Critique of Interpretative Methods. Second Edition*. Stanford, CA, Stanford University Press, 1993, 196.

Habermas, Jürgen: *A kommunikatív cselekvés elmélete*, ford. Ábrahám Zoltán, Berényi Gábor, Felkai Gábor, Király Edit. Budapest, Gondolat-AKTI, 2011, 612.

Havrancsik Dániel: *Max Weber és Alfred Schütz: megértő szociológiai alapvetések*. Kézirat, 2014.

Havrancsik Dániel: Methodological Individualism: the Merits of a Schutzian Perspective. *Schutzian Research*, 7. 2015

Hernádi Miklós: Fenomenológiai törekvések a szociológiában. In: Hernádi Miklós (szerk.): *A fenomenológia a társadalomtudományban*. Budapest, Gondolat, 1984, 9–42.

Husserl, Edmund: Nachwort zu meinen "Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie". *Jahrbuch für Philosophie Und Phänomenologische Forschung*, 11, 1930.

Husserl, Edmund: *Husserliana IX: Phänomenologische Psychologie*. Hága, Martinus Nijhoff, 1962.

Husserl, Edmund: *Az európai tudományok válsága I-II*, ford. Berényi Gábor, Egyedi András, Mezei Balázs, Ullmann Tamás. Budapest, Atlantisz, 1998, 330, 346.

Husserl, Edmund: *Karteziánus elmélkedések*, ford. Mezei Balázs. Atlantisz, Budapest, Atlantisz, 2000, 209.

Overgaard, Soren – Zahavi, Dan: Phenomenological Sociology: The Subjectivity of Everyday Life. In: Michael Hviid Jacobsen (szerk.): *Encountering the Everyday: An Introduction to the Sociologies of the Unnoticed*. Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2009, 400.

Ringer, Fritz: *Max Weber's Methodology. The Unification of the Cultural and Social Sciences*. Cambridge, MA, Harvard University Press, 2000, 208.

Schütz, Alfred: *Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt. Eine Einleitung in die verstehende Soziologie*. Bécs, Julius Springer, 1932, 285.

Schutz, Alfred: *Collected Papers vol. I: The Problem of Social Reality*. Hága, Martinus Nijhoff, 1962, 364.

Schutz, Alfred: Concept and Theory Formation in the Social Sciences. In: *Collected Papers vol. I: The Problem of Social Reality*. Hága, Martinus Nijhoff, 1962, 48-66.

Schutz, Alfred: Phenomenology and the Social Sciences. In: *Collected Papers vol. I: The Problem of Social Reality*. Hága, Martinus Nijhoff, 1962, 118–139.

Schutz, Alfred: On Multiple Realities. In: *Collected Papers vol. I: The Problem of Social Reality*. Hága, Martinus Nijhoff, 1962, 207–259.

Schutz, Alfred: *Collected Papers vol. II: Studies in Social Theory*. Hága, Martinus Nijhoff, 1964, 300.

- Schutz, Alfred: *Collected Papers III: Studies in Phenomenological Philosophy*. Hága, Martinus Nijhoff, 1966, 187.
- Schutz, Alfred: The Problem of Transcendental Intersubjectivity in Husserl. In: *Collected Papers, vol. III*. Hága, Martinus Nijhoff, 1966, 51–84.
- Schutz, Alfred: *The Phenomenology of the Social World*. Evanston, Northwestern University Press, 1967, 255.
- Schutz, Alfred: *Life Forms and Meaning Structure*. London, Routledge and Kegan Paul, 1982, 232.
- Schutz, Alfred – Luckmann, Thomas: *Strukturen der Lebenswelt*. Neuwied, Luchterhand, 1975, 330.
- Smart, Barry: A fenomenologikus szociológia – alternatív szociológia?, ford. Szalai Pál. In: Hernádi Miklós (szerk.): *A fenomenológia a társadalomtudományban*. Budapest, Gondolat, 1984, 510-530.
- Szczepanski, Jan: *A szociológia története*, ford. Forintos György, Tagányi Zoltán. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1973, 456.
- Thomason, Burke C.: *Making Sense of Reification. Alfred Schutz and Constructivist Theory*. London, Palgrave Macmillan, 1982, 216.
- Vierkant, Alfred: *Gesellschaftslehre: Hauptprobleme der philosophischen Soziologie*. Stuttgart, F. Enke, 1923, 484.
- Wagner, Helmut R.: A német fenomenológia hatása az amerikai szociológiára, ford. Szalai Pál. In: Hernádi Miklós (szerk.): *A fenomenológia a társadalomtudományban*. Budapest, Gondolat, 1984, 118–155.
- Weber, Max: *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai I. Szociológiai kategóriáiban*, ford. Erdélyi Ágnes. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1987, 329.